

A TÉR A TÁRSADALOMKUTATÁSBAN (BEVEZETÉS A REGIONÁLIS TUDOMÁNYBA)

NEMES NAGY JÓZSEF

Válasz az opponensi véleményekre

Opponenseim - akiknek könnyed olvasmánynak aligha tekinthető dolgozatom érdemi bírálatáért köszönettel tartozom - munkámat egészében és fontos vagy kritikus momentumokat kiemelve egyaránt értékelik. Véleményükben közös és eltérő elemek, szakmai hangsúlyok egyaránt felbukkannak.

Témaválasztásomról, a munka koncepciójáról, alapvető célkitűzéseiről, szerkezetéről opponenseim egyetértően nyilatkoznak. A választott koncepció, a fogalmi alapelemekből építkező deduktív szemlélet mellett - miként *Rechnitzer János* is felveti - talán még a tudománytörténeti fejlődés menet követése lehetne az a megoldás, amellyel a tér társadalomtudományi problematikája szisztematikusan áttekinthető volna. Magam is nagy érdeklődéssel olvasnék olyan történeti analízist, amelyben az itt egymás mellé került fogalmak, módszerek, irányzatok; felbukkanásuk, fejlődésük történeti menetében követhetnék egymást.

Mindhárman reagálnak a regionális tudomány fogalmát és diszciplináris karakterét érintő első fejezetére a munkának. Megnyugtató érzés ugyanakkor azt olvasnom - épp a kérdéskört legrészletesebben, leginkább érvelő módon felvető *Beluszky Pál* véleményében -, miszerint: "Ám a disszertáció valójában nem erről szól."

A három vélemény tulajdonképpen "megszemélyesíti" a dolgozatban és a tézisekben is leírt, létező - különböző - álláspontokat a regionális tudományról: *Beluszky Pál* a földrajz mellett érvel, *Bartke István* véleményében az az álláspont hangsúlyos, miszerint a többfajta területi tudomány együttesen megfelelő eszköztárat teremt a társadalom területi folyamatainak vizsgálatára, *Rechnitzer János* a leginkább "regionalista" szemléletű, bár magát a kifejezést "területire" magyarájtja. Noha e láthatóan neuralgikus kérdéskört röviden mindenképp érintenem kellett a dolgozatban, s a vélemények kapcsán most is, ahogy a munkában, itt sem látok sok kecsegtetőt abban, ha a vita erre koncentrálna. A véleményemet e kérdéstről tulajdonképp a dolgozat egésze hordozza, amely nem valamely létező tudományággal szemben készült, hanem épp ellenkezőleg, nyíltan azok eredményeiből is táplálkozik.

Opponenseim elfogadhatónak tartják azt a tudatosan vállalt, de kétségkívül kockázatos döntést, hogy a munka a legszélesebb tudománykörből merít, s nem egyetlen diszciplína szemszögéből vizsgálja a társadalmi térbeliség kérdéskörét. Ez ugyan azzal a következménnyel jár, hogy a dolgozatot olvasva az egyes témakörök szaktudományi mélységét illetően egyaránt hiányérzete támadhat a matematikusnak, a geográfusnak, a közzgazdásznak vagy az urbanistának, ugyanakkor e közelítésben megteremtődik a közös elemek felfedezésének lehetősége, s kialakítható a különböző szakterületek közötti párbeszéd nyelve. Az egyensúlyt az átfogó és

közös, valamint a fontos, de sajátos kérdéskörök között természetesen nem egyszerű megtalálni, s minden bizonnyal több esetben nem is sikerült. Bár opponenseim méltányolják a dolgozat széleskörű szakirodalmi háttérét, magam is látom, hogy itt tulajdonképp csak szemlézésről, példák felmutatásáról lehetett szó. A témakör olyannyira szerteágazó, hogy akár csak egy-egy alapvető térkategória teljes analízise is több kötetnyi munkát és kollektív tudományos erőfeszítést kíván.

E problémakörhöz köthető, hogy *Rechnitzer János* véleménye is megerősíti azt a dolgozat befejező fejezetében leírt vélekedésemet, hogy a munkában sorra vett térkategóriákat mindenképp érdemes lehet szisztematikusan áttekinteni az összes területi tudomány sajátos szempontjai szerint is, hogy így, eddig feltárt tartalmuk további összetevőit világosabban láthassuk. A különböző tudományágak térszemléletének összehasonlító elemzését fontos jövőbeni feladatnak tartom.

Tudatában vagyok annak is, hogy bizonyos esetekben hiányérzetet kelt az, hogy részleteiben nem vizsgálom a felvetett kérdések társadalmi tartalmát, törvényszerűségeit. Ezt érzékelve *Bartke István* és *Rechnitzer János* például többször is utal az egyes térkategóriákhoz köthető aktuális és gyakorlati regionális fejlesztési problémákra. E momentumban az a véleményem ölt testet, hogy a társadalmi jelenségek vizsgálatában a szétválasztást követően kell összekapcsolni a térbeli-területi és a társadalmi tartalmat, de természetesen semmiképp sem vallom azt, hogy lennének "steril" térbeli, illetve társadalmi jelenségek. Az említett hiányérzet *Bartke István* véleményének egészét áthatja, aki arra is utal, hogy a dolgozat egyes újszerű téziseinek nincs minden következménye teljes körűen végiggondolva, s talán bizonyos újszerű fogalmak használatát sem tartja mindig indokoltnak. Néha talán túlzó, s így nem alapos újtó hajlamom miatt fontos figyelmeztetések ezek számomra (hasonlóan *Beluszky*nek bizonyos formalizmust kifogásoló megállapításaihoz)!

Az említett szétválasztás és az összekapcsolás dialektikáját másutt is érvényesíteni igyekeztem, így az abszolutista és a relativista térfelfogás, a külső és a belső tér, az objektív és szubjektív terek fogalmának és viszonyának tárgyalásakor.

Ebben a dialektikus viszonyban kereshető például a megoldása annak a dilemmának, amelyet *Bartke* úgy vet fel, hogy az abszolutista térfelfogás elfogadása számos hagyományos regionális modell felülvizsgálatát követelné meg. Valóban lehetnek felülvizsgálendő modellek, s valóban kiforratlan - de azért távolról sem üres - a relativista térfelfogást tükröző elemzési eszköztár, de éppígy vannak, s megtarthatóak olyan közelítések, modellek, amelyek az abszolutista térfelfogást tükrözik, hisz az sem értelmetlen, csak magyarázó erejének korlátait ismertük fel, nemcsak a fizikai világban, hanem a társadalmi mozgásokat kutatva is.

Míg *Rechnitzer* a szubjektív terek fogalmát a gyakorlati regionális elemzés és fejlesztéspolitikai szempontjából is kiemelendő momentumként értékeli, *Bartke* inkább a fogalom bevezetéséből eredő veszélyekre utal. A megoldás itt is abban keresendő, hogy ha megértjük a szubjektív terek tartalmát és szerepét, akkor elkerülhető az a reális veszély, hogy a tér kezelhetetlen szubjektív terek zavaros halmazára essék szét.

Ugyancsak *Bartke* veti fel a természeti, a társadalmi és művi terek viszonyának, elhatárolásának valóban nehéz kérdését. Ezek esetében is az elválás és az együttlétezés kettősségében van a megoldás. Az már jóval inkább - megengedhető - elemzési irányválasztás kérdése, hogy egy-egy kutató szemléletében az összekapcsolódáson illetve az elválasztáson van-e a hangsúly. A dolgozatban képviselt tudományos szemléletben például nincsenek önmagukban előtérben a földtudományok vagy a műszaki tudományok térszemléleti problémái, de ahogy a nyilvánvaló analógiákat jelző visszatérő utalások is érzékeltetik, ez távolról sem jelenti azt, hogy azok létét, önálló sajátosságait tagadnám, netán alárendeltnek tartanám. A földrajz kapcsán továbbra is fenntartom azt a véleményemet, hogy e diszciplína legunikálisabb feladata épp a természeti és a társadalmi jelenségek térbeli-területi szintézise, kölcsönhatásának feltárása lehet.

A térnek a dolgozatban bemutatott különböző fogalmai, fajtái és ezek viszonya kapcsán nagy örömmel olvastam *Beluszky Pál* opponensi véleményének második bekezdését, ahol rendkívül érzékletesen és mintaszerű egyszerűséggel interpretálja e fogalmakat, s mutat rá használatuk lehetséges tudományos és szemléleti hozadékára.

*Rechnitzer János*nak a metodika kezelésére utaló értékelésében és *Beluszky Pálnak* a kilencvenes évek folyamatait érintő kutatási eredményeim méltánylásában megerősítést kap az a megoldása a munkának, hogy az elemzési módszereket, modelleket és ezeket használó konkrét vizsgálataim főbb eredményeit nem elkülönülten tárgyalom, hanem beillesztem a dolgozatnak a térelméleti fogalmak által meghatározott szerkezetébe. Ez a szemlélet - a módszertan nélkülözhetetlen, de mindenkor elsődlegesen elemzési eszközként való kezelése - kutatói alapállásom egyik legfontosabb momentuma, s amikor például a hazai területi kutatások mennyiségi elemzési kultúrájának hiányait fájjalom, ebben az értelemben érzek hiányt.

Bartke István véleményében található néhány olyan kritikai elem, amit talán a dolgozat pontatlan vagy esetleg túlságosan is precíz fogalmazásából adódó félreértés szül. Nem állítom például sehol sem azt, hogy az iparnak nincs szerepe a mai regionális fejlődésben, azt a modellszámításon alapuló megállapítást azonban, miszerint az iparosodottság (aminek klasszikus mérőszáma az ipari foglalkoztatottak aránya) növelése napjainkban nem lehet területfejlesztési cél, a reálfolyamatok igazolják. Hasonló a helyzet a közműellátottsággal adott mutatószámával is.

Opponenseim a dolgozat szerkezetét logikusnak tartják, lényeges, nagyobb témaköröket nem hiányolnak. *Bartke István* mutat rá véleményében talán az egyetlen olyan önálló kérdéskörre - a területi munkamegosztásra -, amelynek mélyebb tárgyalása a dolgozat koncepcióján belül is szóba jöhetett volna. Fontos, továbbgondolandó kérdéskörnek tartom a külső és belső terek hierarchiájának viszonyát is, amit *Beluszky Pál* vet fel. *Rechnitzer János* - aki szisztematikusan végighaladva a munkán értékeli azt - több megjegyzésében utal a társadalmi aktivitás, beavatkozás szerepére, s ebben a tekintetben a különböző tércategóriák - például a térpályák és térkapcsolatok, a határ vagy az elérhetőség fogalma - kapcsán a statikus közelítés mellett a dinamika, a változás, az átalakulás szerepét hangsúlyozza. A dinamikus elem következetes szerepeltetése az egyes tércategóriák értelmezésében valóban fontos új elméleti összefüggések felismerésével kecsegtet. Javaslatai közül talán csak a területrendszer fogalmát tartom kevésbé kiérleltnek.

A dolgozatban felvetett kérdések nemcsak azért nem lehetnek lezárta, mert számos közöttük az olyan alapkérdés, amely évezredes vita tárgyát képezi. Állandó további "munkát" szül az is, hogy a társadalmi átalakulás folyamatosan új megvilágításba helyezi a legalapvetőbb tércategóriákat is, miként azt például a ma formálódó információs társadalomban a távolság szerepének radikális átalakulása jelzi. De éppígy említhető a helyzet szerepe, hatása is, ami teljesen másként vetődik fel akkor, ha egy nagyüzemekre felfűződő térszerkezetet vizsgálunk, mint amikor több ezer azonos profilú kisvállalkozás differenciálódásában keressük a szerepét.

Opponenseim felvetései, megállapításaim megerősítése vagy bírálata több kérdés további kutatásának szükségességére hívják fel a figyelmemet. Bízom benne, hogy lesz módom és lehetőségem korrigálni a hibákat, s ebben újabb partnereket, munkatársakat is találok - jöjjenek bármely tudományból.